

JEDAN NEOBJAVLJENI DOKUMENT O SUŽIVOTU NA MLETAČKO-TURSKOJ GRANICI U ZADARSKOM PODRUČJU U XVII. STOLJEĆU

Lovorka Čoralić

Razdoblje prve polovice XVII. stoljeća na zadarskom području, napose kada je riječ o mletačko-osmanskim odnosima na graničnom području između dvije države, obrađeno je u historiografiji u radovima koji se bave prošlošću Zadra u XVII. stoljeću u sklopu razmatranja onodobne situacije uoči kandijskog rata u Dalmaciji (1645 – 1669). Tako je u sintezi zadarske povijesti pod mletačkom upravom ukratko upozoreno na posljedice ciparskog rata na zadarskom području (prostorno sužavanje zadarskog distrikta, depopulacija sela, migracije stanovništva, opadanje privrede), te stalne sukobe na uvijek nemirnoj mletačko-turskoj granici (upadi turskih četa, pljačke).¹ U više radova S. Traljića također je zastupljena problematika mletačko-turskih odnosa na zadarskom području između ciparskog i kandijskog rata, pri čemu se autor napose bavi pitanjem razgraničenja između dvije države i pripadnosti pojedinih naselja, trgovačkim odnosima i razmjenom između mletačkih i turskih podanika, te problemom nereda i sukoba koji su uzduž čitave mletačko-turske granice na zadarskom području nerijetko izbijali.²

Naposlijetku podatke o mletačko-turskim odnosima i neredima na granici zatečemo i u djelu M. Jačova "Le guerre Veneto-Turche del XVII. secolo in Dalmazia".³

U ovom prilogu pokušat ćemo na osnovi jednog izvornog dokumenta nešto više reći o mletačko-turskim odnosima na zadarskoj granici u razdoblju uoči kandijskog rata. Dokument se odnosi na agrarne odnose i način obrađivanja zemljišnih posjeda na graničnom području te nam svjedoči da su unatoč stalnim neprijateljstvima i sukobima između dvije države, svakodnevne životne situacije nametale potrebu međusobnog suživota između običnih ljudi koji su se naseljavali i boravili na ovom prostoru.

¹ T. Raukar-I. Petricioli-F. Švelec-Š. Peričić, Zadar pod mletačkom upravom, *Prošlost Zadra*, sv. III (dalje PZ III), Zadar 1987, 355 – 359.

² S. Traljić, Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini u XVII stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* (dalje RI JAZU), sv. IV – V, Zagreb 1959, 410 – 411; isti, *Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću*, *Pomorski zbornik*, sv. I – II, Zagreb 1962, 366 – 369; isti, *Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća*, RI JAZU, sv. XI – XII, Zadar 1965, 214 – 217; isti, *Tursko-mletačka granica u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću*, RI JAZU, sv. XX, Zadar 1973, 452 – 456.

³ *Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria*, vol. XX, Venezia 1991, 9 – 14. Nažalost, djelo donosi i mnoge netočne podatke uvjetovane ideološkim stavovima autora.

Zadarsko kopneno područje obuhvaćalo je tijekom kasnog srednjeg vijeka izuzetno prostrano područje. Za razliku od ostalih dalmatinskih gradova, čije su kopnene agrarne površine zahvaćale tek uski dio obližnjih polja izvan gradskih bedema, Zadar je u XV. stoljeću zahvaćao golemo područje od oko 450 km².

Razdoblje mletačko-turskih ratova, obilježeno čestim provalama turskih pljačkaških četa u područje zadarskog i susjednih distrikata u drugoj polovini XV. stoljeća, te napose u XVI. stoljeću, početak je rasapa nekada jedinstvenog zadarskog zaleđa.

Nakon mletačko-turskog rata 1537 – 1540. godine i razgraničenja izvršenog 1550. godine, najveći dio Vranskog, dio Novigradskog te istočni dio Zadarskog distrikta pripali su turskoj upravi.⁴ Najveće teritorijalne gubitke zadarsko područje doživljava, međutim, nakon ciparskog rata 1571 – 1573. godine. Razgraničenjem 1576. godine izgubljen je čitav Vranski, velik dio Novigradskog te središnji dio Zadarskog distrikta s utvrdama u Zemuniku i Polišanima. Zadarski teritorij tvori tada razmjerno uzak pojas zemljišta uz Novigradsko more – područja knezova Posedarskih, ninski distrikt i pojas uz Velebitski i Zadarski kanal. Preostala zadarska sela nalazila su se prije svega uzduž zadarskog priobalja. Nekadašnji široki i plodni kopneni teritorij ograničen je na najbliže gradsko zaleđe, odnosno ono područje koje je u ranom srednjem vijeku zauzimala astareja te Zadar krajem XVI. i tijekom XVII. stoljeća predstavlja prostorno stegnutu komunu na turskoj granici.⁵

Nakon razgraničenja u zadarskom području nije zavladao mir. Već 1582. i 1587. godine na granici su zaredale brojne pljačke, otimačine stoke, pokretnina, zarobljavanje ljudi, pravljenje materijalne štete sječom vinove loze, uništavanjem ljetine i drugo. Osim pljačkaških pohoda turskih podanika, nesigurnost življenja na mletačko-turskoj granici potencirali su i upadi ovdašnjih prebjega Morlaka, te gusarstvo senjskih uskoka.⁶

Početak XVII. stoljeća incidenti su učestaliji. Manji sukobi zabilježeni su 1602, 1604. i 1610 – 1613. godine te je poradi zaštite seoskog življa 1623. godine organizirana straža u selima Dračevac i Grusi.⁷

Agrarno-proizvodni odnosi na području zadarskog distrikta, kako na području mletačke tako i turske uprave doživljavaju tijekom XVI. i u prvoj polovini XVII. stoljeća stanovite izmjene. Temeljne obveze obrađivača zemljišnih posjeda koji su smješteni bliže gradu, a koji su vlasništvo zadarskog plemstva, građana, crkvenih ustanova i raznih korporacija, ostale su neizmijenjene tijekom epohe mletačko-turskih ratova. Nasuprot tome, agrarna područja u neposrednoj blizini granice, neprestano izložena pljačkaškim upadima, kako za ratnog tako i za prividno mirnog razdoblja, iziskivala su prilikom sklapanja zakupnih ugovora stanovita odstupanja od uobičajene, statutarnim odredbama utemeljene agrarne prakse. Budući da se redovito radilo o zapuštenim, zbog ratova i preseljavanja stanovništva, više godina neobrađenim posjedima, obrađivačima se ostavljao znatan broj godina tijekom kojih su

⁴ PZ III, 223 – 224; S. Traljić, Vrana pod turskom upravom, RI JAZU, sv. IX, Zadar 1962, 337 – 358.

⁵ PZ III, 225 – 226; S. Traljić, Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća, 212 – 214; isti, Tursko-mletačka granica u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću, 447 – 458; A. R. Filipi, Biogradsko-vransko primorje u doba mletačko-turskih ratova, RI JAZU, sv. XVIII, Zadar 1971, 503 – 596.

⁶ PZ III, 356 – 357; G. Stanojević, Senjski uskoci, Beograd 1973, 144, 215, 298.

⁷ PZ III, 357.

morali nasaditi kulture. Ovisno o veličini čestice, seljaci su od vlasnika zemlje dobivali stanovitu novčanu pomoć. Visina naturalnog podavanja nije pritom iznosila uobičajenu 1/4, već se kretala između 1/5 i 1/10 plodova.

Posebnosti življenja na agrarno-stočarskim područjima mletačko-turske granice tijekom XVI. i XVII. stoljeća dolazile su napose do izražaja u različitim oblicima međusobnog poslovanja između vlasti i podanika mletačkog i turskog teritorija. Budući da su granice nastale mirovnim razgraničenjem umjetno podijelile stanovništvo i teritorij koji je stoljećima egzistirao kao cjelina, oblici komuniciranja kao uvjet bez kojeg se ne može zamisliti opstanak stanovništva, morali su se pronaći i prilagoditi izmijenjenim političkim uvjetima. Kako su, međutim, demografske promjene već zahvatile rubna područja, uzrokovavši niz migracijskih procesa stanovništva različitog porijekla i vjerske pripadnosti, to je življenje na ovom prostoru poprimalo, ovisno o potrebama i situacijama, raznolike oblike suživota.

Neposredno susjedstvo kršćanskog i muslimanskog življa dovodilo je do njihovog miješanja, koje Katolička crkva nije rado gledala niti dopuštala. Tako je 1571. godine molio neki musliman odobrenje za ulazak u Zadar da bi razgledao crkve i upoznao služenje mise. Nije mu dopušteno, jer se pretpostavljalo da dolazi radi neke ugledne djevojke, koju je prije negdje vidio. Takvi slučajevi očito nisu bili usamljeni, jer se u konstitucijama zadarskog sinoda 1598. godine izričito zabranjuje pružanje konačišta muslimanima i omogućavanje veza s kršćankama. Zabranjuje im se ulazak u crkve, razgledanje slika i drugih crkvenih stvari, kao i prisustvovanje misi. Posebno je upozorenje izdano kršćanima da ne bi kršili propise o postu u određene dane, ako tada održavaju veze s turskim podanicima, koji poslom dolaze u grad.⁸

Prehrana samog Zadra ovisila je također u velikoj mjeri o turskom zaleđu, koje je bilo naseljeno stanovništvom kršćanske i muslimanske vjere. Muslimanci su redovito nazivali Turcima, a tim imenom često zovu i turske podanike kršćanske vjere. Svi su oni često dolazili u grad, donosili živežne namirnice i dogonili živo blago radi opskrbe Zadrana. Zanimljivo je da i turski putopisac iz XVII. stoljeća Hadži Kalfa ili Čatib Čelebi bilježi kako se iz Zadra brodovima odvozi žito za Obrovac (pod turskom upravom), te melje u tamošnjim vodenicama, kojima Zadar oskudijeva. Na Zadarsku skelu tijekom druge polovine XVI. i u XVII. stoljeću pristiže stoka iz turskog zaleđa, napose iz sela Nadin, Karin i Islam. Tako 1610. godine Osmanaga Huscjnović iz Nadina prodaje 132 grla stoke u Zadru, dok Kara Petar prodaje 39 volova, moleći da ga se na skeli ne zadržava bespotrebno i da mu se zaradeni novac što prije isplati.⁹ Međusobna ovisnost mletačkih i turskih naselja u zadarskom području uvjetovala je i postavljanje turskog povjerenika – emina u gradu oko 1597. godine sa zadatkom da nadgleda trgovinu sa zaleđem i ubire carinu na izvezenu robu. Zbog učestalih dolazaka trgovaca iz turskih krajeva, u Zadru je podignut lazaret Sv. Marka oko 1580. godine, ali je zbog skučenosti prostora dio trgovaca stanovao i u prostorima samostana Sv. Krševana.¹⁰

⁸S. Traljić, Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća, 215.

⁹na ist. mj., 215 - 217.

¹⁰na ist. mj., 217.

Osim trgovačkih veza, učestali i raznovrsni oblici poslovanja napose su došli do izražaja u ugovorima sklapanim radi obradivanja zemljišnih posjeda na mletačkom i turskom dijelu zadarske krajine. Tako su mletački podanici zadarskog priobalja, otkinuti od svojih zemljišnih posjeda, uzimali u zakup zemlje spahija na turskom teritoriju. Prvi su takvu agrarnu praksu počeli primjenjivati stanovnici sela Biograd, Filipjakov i Pakoštane, zakupljujući zemlju vranskog spahije Mehmedbega Durakbegovića. Podavanja su iznosila 1/10 žita i ostalih zasijanih kultura te 1/5 i 1/10 vina, dok se za ispašu plaćala travarina, koja je iznosila određen broj grla stoke ili paušalnu novčanu svotu.¹¹

Življenje u Zadru i području njegova kopnenog zaleda pokazuje, kako vidimo, neizbježnost komunikacije i suživota između stanovništva odvojenog državnim i vjerskim granicama.

Ugovor koji ćemo ovdje u cijelosti objaviti primjer je zakupnog ugovora između članova zadarske plemićke obitelji Ferra i muslimanskih stanovnika u Islamu 1625. godine. Plemići Ferra ne pripadaju vodećim plemićkim obiteljima grada (Detrico, Begna, Fafogna, Grisogono, Bortolazzi), ali su kako sudjelovanjem u javnom životu grada tako i agrarnim poslovanjem u različitim dijelovima kopnenog i otočnog distrikta, kontinuirano prisutni tijekom više stoljeća. U ovom slučaju, riječ je o posjedu u području Posedarja, koje je nakon razgraničenja 1576. godine postalo neposredno granično područje s Turskim Carstvom. Posjed, smješten u kraju gdje su glavninu baštine imali tijekom više stoljeća članovi obitelji knezova Posedarskih, rasparceliran je u četiri čestice u području predjela Peričane. Površina je djelomično zasijana i obrađena, a djelomično zapuštena. Zakupnici su stanovnici obližnjeg turskog sela Islam — Mursil Alibašić i Mahmut Zaferović, sin Zafera, koji nije prisutan prilikom potpisivanja ugovora. Zakupnici, koji su, kako se iz ugovora može primijetiti, spomenutu zemlju već obrađivali, dužni su davati svega 1/7 rente (tzv. dominikal) od žitarica, drva i svega što izraste na zemljištu koje zakupljuju. Rentu dovoze sami u Zadar u kuće vlasnika zemlje na svoj trošak. Ugovor vrijedi samo jednu godinu i mora se za svaku iduću sezonu ponovno obnoviti. Obje strane obvezuju se na međusobno poštovanje ugovornih obveza pod prijetnjom, kako je to slučaj u svim agrarnim ugovorima zadarskog područja, kazni sadržanih u statutu grada.

Ugovor je zanimljivo svjedočanstvo suživota dviju staleški, vjerskim i državnim granicama odvojenih kategorija stanovništva, koje zajedničke potrebe na jedinstvenom prostoru egzistiranja prisiljavaju na iznalaženje međusobnih komunikacija. Premda je naizgled uobičajeni tip agrarnog ugovora, karakterističan za agrarnu praksu zadarskog zaleda, ugovor s obzirom na uvjete zakupa sadrži neke osobitosti. Ponajprije, ugovor ne vrijedi vječno (in perpetuum) ili na više godina, već se mora obnavljati svake godine. Nadalje, zakupnici su, zbog zapuštenosti i ugroženosti posjeda ratnim nedaćama, obvezni davati 1/7, a ne 1/4 plodova, kako je to uobičajeno u ostalim ugovorima. Ugovor, nadalje, ne precizira ništa o načinu obrade zemlje, dužini iskrčivanja neobrađenog tla te eventualnoj sadnji maslina, vinove loze i drugog voća. Konačno plemići Ferra ne daju stanovnicima islama nikakvu novčanu pomoć prilikom obrađivanja, niti se obvezuju snositi troškove prijevoza rente u Zadar. Stanovita kratkoća ugovora i djelomična nepreciznost obveza nosioca zakupa upućuje među-

¹¹ S. Trajić, Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII stoljeća, 411; PZ III, 374.

tim na to da zakupodavna praksa agrarnih površina između turskih podanika i Zadrana ipak nije prakticirana često. Budući da je ovo dosada jedini ugovor ovakvog karaktera zakupne prakse koji smo pronašli istražujući spise zadarskog bilježničkog arhiva XVII. stoljeća, smatramo da njegovo objavljivanje može pripomoći razumijevanju komunikacije i suživota na granici mletačke i turske države na zadarskom području u razdoblju prve polovine XVII. stoljeća.

Ugovor se nalazi u Historijskom arhivu u Zadru, fond Zadarskih bilježnika, spisi bilježnika Ivana Brajčića, b. I, fasc. 7, str. 26 – 26a (11. 06. 1623).

Nel nome di Christo amen, l'anno della sua nattivita mille sei cento vinti tre, indictione sesta, giorno veramente di domenica li 11 del mese di zugno, nelli tempi del serenissimo principe et signor nostro eccellentissimo illustrissimo Antonio Priuli per Dio grazia inclito dose di Venetia et delo regimento dell' illustrissimo signor Lorenzo Bragadin capitano Veneto conte di Zara et sudetto distretto dignissimo, alla presentia del nobil huomo Zaratino il magnifico illustrissimo signor Simon Soppe honorato consiglier, di me nodaro et delli testimonij sottoscritti. Personalmente costituito il magnifico signor Anzolo Ferra quondam signor Bortolo nec non li magnifici signori Pietro Antonio et Pacifico Ferra fratelli, figliuoli del quondam Gierolimo nobili di questa citta, et spontaneamente com ogni miglior modo che hanno potuto et possono con licentia et permissione (come dissero) dell'illustrissimo signor Alvise Thiepolo procurator generale della cavallaria hanno dato et conciso, sicome col tenor del presente publico instrumento danno et concedonno a Mursil Allibassich Turco da Islam ivi presente, et per nome suo proprio, et per nome anco di Mahmut Zafferovich figliuolo di Zaffer dal dicto luoco, per lo quale ha promesso et promette di rato nelli proprij beni scritti stipulante et acetante li quatro pezzi di terreno inculto, arrato dalli sudetti sino ad hora presente proindivisi tra li sudetti signori Anzolo Ferra, Pietro Antonio et Pacifico fratelli posti nel luoco chiamato Periccane nelle pertinenze di Possedaria giuriditione di questa citta, per dover dar et risponder la rette settima porzione di tutti li formenti, biave, legne, et altro, che sopra detti terreni nascevano per la portion dominicale da essere dicta portion dominicale condotta qui a Zara alle case delli sudetti signori Ferra a spese proprie delli sudetti Mursil et Machmut, et cio sia et s'intenda per questa volta tantum, ne possano per l'avvenire metternelli detti ne in altri terreni sul confin della Serrenissima Signoria versor ne vanga sotto alcun pretesto imaginabile, ne sott'ombra dal presento instrumento, il quale non habbia vigore, sino il presento anno solamente, mentre non preceda la notitia et licenza dell'illustrissimo signor procurator generale della cavallaria alla continuatione di quanto si contiene in esso instrumento, le qual cose tutti di sopra contenute et annotate le sudette parti hanno promesso et promettono d'haver ferme, rate et grate, cisi attender et nelli statuti di questa citta, et obligatione di tutti li beni loro, sopra di che hanno pregato me nodaro che faccia il presente publico instrumento.

Fatto in Zara in casa del sudetto signor consiglier, presenti il signor Donato Brittanico et patron Zuanne Rudan mariner, testimonij conscritti.

Zusammenfassung

EIN NICHTVERÖFFENTLICHTES DOKUMENT ÜBER DAS ZUSAMMENLEBEN AN DER VENEZIANISCH-TÜRKISCHEN GRENZE IN DER GEGEND VON ZADAR IM 17. Jh.

Lovorka Čoralić

In dem einleitenden Teil bezieht sich der Verfasser auf das Territorium des Hinterlandes von Zadar in der Epoche der venezianisch-türkischen Kriege und stellt den Prozeß der Einengung dieses Territoriums dar. Der Verfasser stellt die Verhältnisse in der Landwirtschaft auf dem Gebiet der venezianischen aber auch der türkischen Verwaltung im Hinterland von Zadar dar, weist auf die Besonderheiten der Lage hin sowie auf die Verpflichtungen der Landarbeiter und die Schwierigkeiten der Landwirtschaft überhaupt in den Randbereichen des Distrikts von Zadar. Die häufigen demographischen Veränderungen in diesen Randgebieten verursachten eine ganze Reihe von Migrationsprozessen, so daß die Existenz diesem Raum sehr unterschiedliche Formen des Zusammenlebens zwischen der katholischen und der muslimischen Bevölkerung zur Notwendigkeit machte.

Der im Titel genannte Vertrag, den der Verfasser zuerst kurz nacherzählt, um ihn danach im vollen Wortlaut in der Abschrift zu veröffentlichen, stellt ein Beispiel des Pachtverhältnisses zwischen den Mitgliedern der Familie Ferra aus Zadar einerseits und Mursif Alibašić und Mahmut Zaferović andererseits dar; es handelt sich hierbei also um muslimische Einwohner des Dorfs Islam im Jahre 1625. Die Pächter verpflichten sich durch diesen Vertrag, das Land zu bearbeiten, von allen Erträgen dem Besitzer 1/7 (das dominical) zu entrichten. Der Vertrag wurde nur über ein Jahr abgeschlossen und mußte, falls beide Vertragsparteien ihn fortzusetzen wünschten, erneuert werden.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošćeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.